

kında olup 865'te (1460-61) Farsça olarak yazılmıştır. 10. *Risâle fi beyânî kavâidî'l-muammâ* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 430/34; Şehid Ali Paşa, nr. 2634/2). Farsça muammâ kaidelerini Türkçe açıklayan ve örneklendiren bir risâledir. *Bahrü'l-garâib* şerhinden nakledilen bu kaideler yeni örneklerle genişletilmiştir. 11. *Risâle fi tecnîsât ve't-teşbihât ve'l-mecâzât* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 430/7). Cinas, teşbih ve mecaz kaidelerini Türkçe açıklayıp örneklendiren manzum bir risâledir. Müellif, daha önce *Bahrü'l-garâib* şerhinde kısaca temas ettiği konuları bu eserde ayrıntılı bir şekilde işlemiş ve örneklendirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 382; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 88*; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 238*; *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 176; Kınalızâde, *Tezkire*, I, 303-304; M. Kâsım Sürûrî, *Mecma'u'l-Fürs*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4759, vr. 1^b-2^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 225; II, 1246, 1315, 1926; Rieu, *Catalogue*, s. 137, 138, 139 (or. 3398); Flügel, *Handschriften*, I, 128, 129, 130; Sıddîk Hasan Han, *el-Bulğa fi usûli'l-luğa* (nşr. Nezir M. Mektebi), Beyrut 1988, s. 347; *Sicill-i Osmanî*, II, 241; Gibb, *HOP*, II, 267, 386; *Amasya Târihi*, III, 229-230, 235; *Osmanlı Müellifleri*, I, 273; *Hediiyyetü'l-ârifîn*, I, 840; Blochet, *Catalogue*, I, 84, 294, 393, 394-395; II, 275, 547, 548, 551; Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, I, önsöz; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 156-157; Brockelmann, *GAL*, II, 289; *Suppl.*, II, 312; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 600; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 113; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 19-22; Veli Behcet Kurdoğlu, *Şair Tabibler*, İstanbul 1967, s. 86; H. Lobenstein, *Katalog der arabischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien 1970, I, 232-233; Şeşen, *Fihrisü mahtûâtü'l-tıbbi'l-İslâmî*, s. 203; a.mlf., *Fihrisü mahtûâtü mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, s. 563-567; Halûk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Diwan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 177; Günay Kut, *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu I*, İstanbul 1989, s. 323; C. Feroe, *Lütfullah Halimî'nin Bahrü'l-garâib'i* (yüksek lisans tezi, 1991), AÜ DTCF; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1978; "Halimî", *TDEA*, IV, 50.

MUSTAFA ERKAN

HALİMÎ ÇELEBİ

(ö. 922/1516)

Divan şairi.

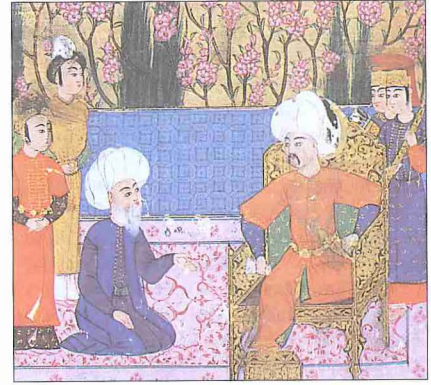
Kastamonu'da doğdu. Asıl adı Abdülhalim, babasının adı Ali'dir. İlk öğrenimini doğduğu şehirde tamamladıktan sonra Alâeddin Arabî Efendi'nin hizmetine girdi. Onun vefatı üzerine Bursa'da Zey-

niyye şeyhlerinden Hacı Halife'ye intisap etti. Bir süre Arap ülkelerinde dolaştıktan sonra İran'a geçti. Kastamonu'ya dönünce Trabzon valisi olan Şehzade Selim'in daveti üzerine Trabzon'a gitti. Yavuz Selim kendisine imam tayin ettiği Halimî'yi ayrıca şehzadesi Süleyman'ın eğitimle de görevlendirdi. Padişah olduktan sonra da günlük 200 akçe maaş bağlayarak hâce tayin etti ve bazı köyleri ona mülk olarak verdi. I. Selim'in Halimî Çelebi'ye gösterdiği ilgi, onun huzurundan bir an bile ayrılmasına izin vermeyecek derecede ulaşmıştı. Hatta bazı vezirlerin, padişaha arz edilecek hususları önce Halimî'ye danışıp daha sonra padişahın huzuruna çıktıkları rivayet edilir. Çağdaşı olan bir şair, "Şol pâdişah ki nâm-ı şerîfi Selîm ola / Lâyık budur musâhibi onun Halîm ola" beytinde bu hususu dile getirmiştir.

Yavuz Sultan Selim'le birlikte Mısır seferine katılan Halimî Çelebi sefer dönüşü Şam'da hastalanmış ve orada vefat etmiştir. Cenaze namazında padişah da hazır bulunmuş, vefatına "râha Hâce Halimî" ibaresi tarih düşürülmüştür.

Arapça ve Farsça müşkül beyit ve muammaları çözmeye konusundaki başarılarıyla tanınan Halimî'nin şiirleri hakkında Âşık Çelebi ve Latîfî müsbet ifadeler kullanırken Kınalızâde Hasan Çelebi onun şiiri bildiğini, fakat samimi bir söyleyişe sahip olmadığını belirtir. Bazı kaynaklarda Halimî Çelebi'ye nisbet edilen *Lugat-ı Halimî* adlı eser Lutfullah Halimî'ye aittir.

Halimî Çelebi Kastamonu'da cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve misafirhaneden ibaret bir külliye ile bir çiftte hamam inşa ettirmiştir. Küpçüğe mahallesinde bulunan ve Çifte Hamam

Halimî Çelebi'yi Yavuz Sultan Selim'in huzurunda gösteren Âşık Çelebi tezkiresindeki minyatür (Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 772, vr. 126')

adıla bilinen yapı halen metrûk olup kitâbesinden 920 (1514) yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, halk arasında Yâkub Ağa Camii (Ağa İmaret) adıyla şöhret bulan Alacamescid mahallesindeki günümüzde hizmete açık camiyi Halimî Çelebi'nin yaptırdığını, "atabe-i aliyye" ağalarından Yâkub Ağa'nın ise 954 (1547) yılında bu yapıyı tamir ettirip 965'te (1557) vakfiyesini tanzim ettirdiğini ortaya koymuştur. Ahmet Gököglü'nün caminin Yâkub Ağa tarafından yaptırıldığını söylemesi (*Paphlagonia*, s. 207-209) yanlıştır. Yâkub Ağa Camii'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü Teskil Dairesi Arşivi'nde bulunan vakfiyesi Mehmed Behçet tarafından yayımlanmıştır (bu yayımda Halimî Çelebi'nin adı dizgi yanlışı sonucu Hilimî Çelebi olarak çıkmıştır).

Halimî Çelebi tarafından yaptırılan Çifte Hamam ve kitâbesi - Kastamonu

BİBLİYOGRAFYA:

VGMA, Küçük Hâmis-i Sâni 36, Defter nr. 628, s. 667, Sıra nr. 379; Taşköprizâde, eş-Şekâ'ik, s. 380-382; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-surarâ*, vr. 89^{a-b}; Latîfî, *Tezkire*, s. 133-135; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 385-386; Âfî, *Kühû'l-ahbâr*, TTK Ktp., nr. 737, vr. 309^a; nr. 546, vr. 261^a; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 307-308; *Keşfü'z-żunûn*, I, 225; Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 28-29; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 188^a-189^a; Mehmed Behçet, *Anadolu Türk Âsâr ve Mahkûkât Tetebbuatına Esas: Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi*, İstanbul 1341, s. 148-152; Ahmet Gököğlü, *Paphlagonia: Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Kastamonu 1952, s. 207-209, 365-366; Banarlı, *RTET*, I, 566; Halûk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 176-177; Neslihan Yücel, *Kastamonulu Divan Şairleri* (lisans tezi, 1990), Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, s. 41-44; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kastamonu Meşâhiri* (haz. Mustafa Eski), Ankara 1990, s. 24-26; a.mlf., "Halîmî Çelebi Camii Yahut Ağa İmâreti", *Açıksöz*, sy. 301, Kastamonu 5 Teşrinievvel 1337, s. 2; sy. 318 (25 Teşrinievvel 1337), s. 2; Fazıl Çifci, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Ankara 1995, s. 74-83, 286-289; "Halîmî Çelebi", *TDEA*, IV, 49.

ABDÜLKERİM ABDÜLKADİROĞLU

HÂLİS MEHMED EFENDİ

(bk. MEHMED HÂLİS EFENDİ).

HÂLİSA

(خالصة)

İran ve Hindistan'da
gelirleri saraya ait
yeni fethedilmiş topraklara
verilen ad.

İran ve Hindistan'da kurulmuş İslâm devletlerinde, yeni fethedilmiş veya türlü yollarla kazanılmış olup gelirleri sarayın harcamalarına ayrılan toprakları ifade etmek üzere kullanılan *hâlisâ* kelimesine XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başlarından itibaren rastlanır. Bu tür uygulamalar, İslâm'ın ilk devirlerinde "savâfi" denilen topraklarla halifelerin "diyâu's-sultân", "diyâu'l-hulefâ" vb. adlar verilen özel mülklerinin statülerinden kaynaklanmıştır (bk. DAY'A). İran ve Irak'ta Abbâsîler'den sonra ortaya çıkan İslâm devletlerinde bu topraklar için *has* veya *hasa* tabiri kullanılmış, Osmanlılar'da padişaha veya devlet hazinesine doğrudan bağlı topraklar da aynı adla anılmıştır. Toprak ve vergi sisteminde yeni düzenlemelerde bulunan İlhanlılar'da, özellikle

Gâzân Han'ın saltanatı (1295-1304) sırasında *has*, *hasa* adlarıyla bilinen toprakların yanında yeni elde edilmiş veya bataklik, orman, denizden kazanılan işlenmemiş araziler için (*arâzî-i mevât*) *hâlisâ* kelimesi kullanılmıştır. Bu tabir Hindistan'daki İslâm devletlerinde ve Safevîler'de yaygınlık kazanmıştır.

IX. ve X. yüzyıllarda Abbâsîler'in zayıflaması ile güçlenip bulundukları bölgelere hâkim olan mahallî idareciler fetih, istilâk, satın alma, hediye yoluyla elde ettikleri toprakları saraya tahsis etmeye başladılar. Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler ve Büveyhîler gibi devletler de bu uygulamayı sürdürdüler. Bu bölgelerdeki mahallî hânedanlar, geliri hazineye intikal eden her türlü varlıkları için *has* veya *hasa* tabirini kullanıyorlardı. Hassalar, mahallî hânedan veya devletlerde özel bir memurun kontrolü altında bulunuyordu. Nitekim Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, Gazneli sultanlarının şahsına ait olup "diyâ-ı Gazne-i hâs" denilen toprakların özel memurlar tarafından idare edildiğini yazar (*Târîh*, s. 156).

İran ve Irak'ta hüküm süren Büyük Selçuklular ile Irak Selçukluları, Orta Asya kabile gelenekleriyle Sâsânîler'de olduğu gibi kendilerini toprağın tek sahibi olarak görüyorlardı. Selçuklu sultanları devletin sınırları içinde bulunan toprakları evlât, kardeş gibi hânedan mensuplarına değişik kategorilerde iktâ ediyorlardı. Bununla birlikte kaynaklar Selçuklu sultanlarının Kâzerûn, Kûfe, Merv, Bestam ve Rey gibi bölgelerde özel emlaklerinin bulunduğunu kaydeder. İlhanlılar ise bazan çok geniş toprakları bile "emlak-i hâssa" veya "încü" denilen özel emlaklerine dahil ederlerdi. İncüler çok geniş olabiliyordu. Meselâ Gâzân Han, 120.000-140.000 hektar kadar sulanabilir araziye sahip bulunuyordu. Bundan dolayı incülerle ilgilenmek üzere Divân-ı İncü denilen bir vezirlik kurulmuştu. Ayrıca çeşitli yollarla elde edilen verimsiz, terk edilmiş veya işlenmemiş topraklar için ayrı bir kategori oluşturulmuş ve bunlar *hâlisâ* olarak adlandırılmaya başlanmıştı. *Hâlisâ* kategorisindeki topraklar işlenip verimli hale getirilmek şartıyla bazı kişilere kiraya veriliirdi. Böylece topraklardan alınan verginin bir kısmı yetiştirilen ürün cinsinden aynı olarak tahsil edilmekteydi. Safevîler devrinde başlangıçta *hasa* ve *hâlisâ* terimleri birbirinin yerine kullanılırdıysa da I. Abbas zamanında (1587-1629) bunlar farklı anlamlar kazandı. Buna göre doğrudan doğruya şahın kont-

rolü altında bulunan eyaletlere *hasa*, merkezî hükümet adına eyaletlerdeki valiler tarafından idare edilen daha küçük topraklara da *hâlisâ* dendi. *Hassalar*ın daha geniş sahaları içine alacak derecede büyümesi, bazı eyaletlerde hâkim olan valilerin güçlerini kırmaya yönelikti. Hassalar "müstevfî-i hâssa" adı verilen görevlilerce kontrol ediliyor ve gelirleri onlar tarafından toplanıyordu. Böylece 1588-1606 yılları arasında Kavzin, Kâşân, İsfahan, Kirman (kısmen) Yezd, Kum, Mâzenderan, Gilân ve Âstârâ Gasgar eyaletleri belli bir süre saray mülkü haline getirilerek gelirleri şahın kullanımına tahsis edildi. I. Abbas ve II. Abbas (1642-1666) zamanında *hasa* toprakları daha da genişletildi; ancak bir müddet sonra siyasî güçlükler ve savaşlar yüzünden tekrar küçültüldü.

Hassa eyaletlerinin başına vezirler tayin edilir ve idareye de "serkâr-ı hâssa-i şerîfe" denirdi. Osmanlılar'a benzer bir gulâm sistemi kuran I. Abbas, eyaletlere vali olarak daha çok Kafkasya ve Gürcü birliklerinin kumandanlarını tayin ederdi. Bu birliklere mensup olan ve gulâm adı verilen askerler şaha son derece bağlı idi. Hassaların malî işleri müstevfî-i hâs tarafından kontrol edilirken ürünlerden alınan gelirleri köylülerden maliye memurları toplardı. Masrafları *hasa* gelirleriyle karşılanan düzenli ordu ve eyaletlerdeki milisler, Şah I. Abbas'tan itibaren Safevî Devleti'nde iç barışın korunmasında önemli rol oynamıştır. Safevîler'den sonra İran'da zaman zaman devlete karşı isyan eden kimselerin topraklarına el konularak *hâlisâ* ilân edilmiştir.

Nâdir Şah saltanatının son yılında (1747), Safevîler döneminde kurulan vakıfların bir kısmını *hâlisâya* tahvil etti. Bu uygulamaya "rakabât-ı Nâdirî" dendi. Ancak Nâdir Şah'ın halefi Âdil Şah bu kararı iptal ederek vakıfları eski haline getirdi. Kaçar hânedanı devrinde fetihler sonunda ele geçirilen topraklarla görevlerinden uzaklaştırılan makam sahibi kişilerin toprakları *hâlisâya* dahil edildi. Bunlara "hâlisacât-ı zabtî" adı verildi. *Hâlisacât-ı zabtî*'nin bazıları bir müddet sonra tekrar eski sahiplerine iade edilebiliyordu.

XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde İran topraklarının neredeyse üçte biri *hâlisâya* dönüştürülmüştü. Ancak bunların iyi idare edilmemesi ve ziraî verimliliğin gittikçe azalması sonucunda Nâsirüddin Şah ve halefleri *hâlisâ* topraklarının büyük bir kısmını ulemâ, tüccar ve makam